

KOMMUNIKÁCIÓ: KELET ÉS NYUGAT

AKÖZOKTATÁS TELJESÍTMÉNYÉNEK ÉRZÉKENY MUTATÓJA az érettségizettek írásbeli és szóbeli nyelvhasználatának minősége. Az önkifejezés biztonságában és az írásbeliség normáinak célzott alkalmazásában egyaránt meghatározó szerepet játszó anyanyelvi és irodalmi képzés az európai közoktatási rendszerek értékekkel és hagyományokkal telt területére. A nemzeti kultúra tartalmaival integrálódva vagy azokra reflektálva azonban Európa-szerte hódítanak a pragmatikus, célirányos nyelvhasználati ismeretek, s biztos tudásként fogalmazódnak meg a kipróbált nyelvi cselekvés receptjei. Az érettségihez vezető képzési úton megszerzett kulturális tudáskészletnek is egyre jelentősebb részét teszik ki azok a nyelvhasználati képességek, amelyek segítenek eligazodni a képzési és munkaerőpiaci térben, vagy válaszolnak a mindennapokban megélt életvilágokból eredő szükségletekre.

A dolgozat tárgyát képező *érvényességvizsgálat* leírása a holland és magyar lakossági vélemények ismertetése a kommunikációs tevékenységek – *beszédértés, beszéd, olvasás és írás* – gyakorisága, ismerete és fontossága. E kutatást kétoldalú együttműködés keretében az Országos Közoktatási Intézet Értékelési és Érettségi Vizsgaközpontja végezte a Holland Tantervi és Vizsgaközpont (CITO, Arnhem) és az Amszterdami Egyetem Oktatásszociológiai Tanszéke kezdeményezésére, a Szocio-Reflex Független Társadalomkutató részvételével.

Az anyanyelvi érvényességvizsgálat indokai és elvi alapjai

Az adott időszakban meglévő vagy a tervezett vizsgatartalmak társadalmi érvényességének vizsgálata mint kutatási módszer a holland és a magyar anyanyelvi érettségi vizsga tartalmainak, feladattípusainak mélyebb megismerését célzó, valamint értékelési eljárásait kölcsönösen összehasonlító együttműködésből ered.¹ Az együttműködés közös tevékenységeinek kimunkálásakor világossá vált, hogy a holland anyanyelvi vizsgakövetelmények és az ezekre épülő vizsgafeladatok, valamint a magyarországi érettségi vizsga tartalmai több lényeges vonatkozásban különböznek egymástól, miközben az irodalmi, de különösen a nyelvi képzésben és a nyelvhasználat társas-társadalmi igényeiben vannak közös témakörök és minősített vizsgateljesítmények. A kutatás ideája abban a holland képzésre és vizsgarendszerre mélyen jellemző pragmatikus nézetben gyökerezik, mely szerint az érettségi vizsga tartalmainak kettős érvé-

¹ Az 1993-tól 1996-ig tartó, öt tantárgyterületre (matematika, angol nyelv, biológia, vizuális nevelés, magyar nyelv) kiterjedő holland-magyar projekt eredményeinek bemutatását lásd: *Tantárgyi feladatbankok, standard vizsgáztatás. Egy holland-magyar együttműködés tapasztalatai*. Bp., Cito-OKI ÉK, 1996.

nyességgel kell bírniuk. E kettős beágyazottságot képviselő nézet szerint a vizsga tartalmi egyrészt a curriculumból vezethetők le, másrészt a társadalmi érvényességükből, azaz a társas-társadalmi élet színterein való fontosságukból. Miután a vizsgák általában a további életpályát erősen befolyásoló erővel bírnak, társadalmi legitimációjukat erősíti az, ha a vizsgakövetelmények az érintettek szempontjából és megítélése szerint nagyrészt fontos és számukra érvényes tudást jelenítenek meg. A holland fél kezdeményezte azt, hogy Magyarországon adaptáltuk e vizsgálati koncepciót.

Magyarországon az anyanyelvi képzés hosszú idő óta az irodalmi és nyelvtani, valamint nyelvészeti ismeretekre irányul. Mind a tanterv, mind a vizsgatartalmak az anyanyelvi képzés ún. irodalmi-nyelvtani paradigmájához kapcsolódnak. Hollandia gyakorlatát e téren több évtizedre visszamenően egy erősebb funkcionális/pragmatikus irányultság határozta meg. Az anyanyelvi képzés tantervét és vizsgakövetelményeit mind az ismeretek, mind a készségek/képességek terén a társadalmi igényekre való irányultság jellemezte. E felfogásnak megfelelően a tantervi és a vizsgakövetelményekre vonatkozó döntéshozók köre kitágult, a tantárgyi szakértők és oktatáspolitikusok mellett további releváns csoportok képviselőinek (korábbi érettségizettek, a felsőbb képzési fokozatok oktatói, munkaadók) véleményét is kikérték a szóban forgó döntések meghozatalakor. (Az effajta közelítést általában a célelméleti, a célrendszer belső struktúráját tárgyaló kutatások körébe sorolják.) A jelen kontextusban azonban e közelítést érvényességvizsgálatnak nevezzük, tekintettel arra, hogy a vizsgálódás eredményeit a vizsga társadalmi érvényessége egyik ismérvének tekintjük.

A holland-magyar anyanyelvi projekt keretében döntés született arról, hogy sor kerül Magyarországon egy érvényességvizsgálat lebonyolítására. E döntés háttérében az áll, hogy Magyarországon az anyanyelvi tanterv az átalakulás folyamatában lévén, a funkcionális/pragmatikus anyanyelvtanításról, valamint a retorikai képzés iránti igényekről való hiteles információ kedvezően hathat e folyamatra. A vizsgafeladatokban és az értékelési eljárásokban feltárt nagymértékű különbségek is arra készítettek a résztvevőket, hogy a vizsgatartalmak elemzéséhez és a távlati elképzelések kidolgozásához ne egyszerűen a jelenlegi érettségi leírása vagy kritikája álláspontjáról, hanem a társadalmi igények elemzése oldaláról közeledjenek. A vizsgarendszert, ill. annak tartalmi követelményeit érintő bármely változtatás előtt meg kell ismerni a képzésben részt vevő „klienseknek” 1) a mindennapi privát léttel; 2) a tanulással, képzéssel; 3) a munka világával összefüggő nyelvhasználati gyakorlatát, tudását és igényeit.

A képzési és a vizsgatartalmak érvényességét fontosnak tartó megközelítés lényeges eleme az a felfogás, hogy a vizsgarendszer tartalmi, jóllehet természetesen képzési garanciákkal bírnak, azaz rendszeres képzést feltételező tantervi háttérrel rendelkeznek, mégis relatív önállóságuk is van, tehát nem egyszerűen az országosan érvényes curriculum kötelező és közös követelményeinek vagy az iskola helyi pedagógiai programjának meghosszabbításai. Ez jelenik meg pl. abban a tényben, hogy az anyanyelvi vizsgák kevéssé rutinizálhatóak, mindig új és új feladathelyzet elé állítják a jelölteket az akkor és ott megismert fogalmazási témákkal.

Feltevésünk volt, hogy a politikai rendszerváltás óta Magyarországon folyamatosan nő az igény a fenti három szintéren megnyilvánuló nyelvi hatékonyság iránti igény: pl. az érvelés, a biztos nyelvi fellépés, a különböző forrásokból érkező, ellentétes nézőpontokat, következtetéseket tartalmazó közlések befogadása, a saját álláspont meggyőző képviselése, a hiteles önkifejezés, a célzott közönség elérése. A társadalmi nyelvhasználat formáinak kutatása rendkívül izgalmas része a Magyarországon zajló társadalmi átalakulásnak. Feltevésünk szerint a korábbi nyelvi kulturális minták egy része problémákat vet föl, miközben új szükségletek körvonalazódnak a mindennapi élet „kis műhelyeiben” és a társas-társadalmi szintereken egyaránt. Egyes nyelvi attitűdök, képességek, megnyilvánulási módok érvényesebbnek tűnnek, mint mások, s ezek a nyelvet használókban szükségletként, ismerethiányként tudatosulnak. Vizsgálatunk tehát az érvényesség (validitás) problémakörére épül, azaz abból a feltevésből indul ki, hogy a közoktatás nagy horderejű tartalmi változásainak találkozniuk kell a laikus közvéleményben megfogalmazódó releváns igényekkel, s egyben megőrizhetővé kell tennie az „igénytérkép” mögött meghúzódó értéknek tartott tudás szerkezetét. Érvényesnek tekinthetőek tehát egyrészt a megfogalmazott szükségletek (hiányok), másrészt a nemzedékek közötti párbeszédet lehetővé tevő „tudások” is. Érvényes hiányokat tár fel pl. az az önminősítő diagnózis, amely egy-egy életbeli szituációról, képességről kettős tartalmú kijelentéseket tesz: *például egyáltalán nem tudom ismeretlen emberek előtt a saját nézőpontomat meggyőzően képviselni, jóllehet ezt nagyon fontosnak tartanám; vagy fontosnak tartom, hogy ismerjem a 20. századot megelőző korok magyar irodalmának kifejezőmódját, szókincsét, jóllehet ez nem merül fel hiányként a mindennapjaimban.* Minél fontosabbnak tart valaki egy tevékenységet, képességet, nyelvi megnyilvánulást, ugyanakkor minél kevésbé tartja magát ebben kompetensnek, annál nagyobb hiányról beszélhetünk. (E hiány mértékét fejezi ki a fenti két adatból kiszámítható ún. hiányindex.) A tudott és fontosnak tartott ismeretek elemzése pedig a megőrzött s egyúttal továbbra is érvényesnek tartott tudáskészlet elemzéséhez járulhat hozzá.

A pragmatikus szükségletek és az érték problémája sajátos módon jelent meg a holland vizsgálati adatok felhasználásában. A holland megkérdezettek „tudásrangsorában” a narratív szöveg (pl. egy mese vagy elbeszélés) írása igen alacsony értéket kapott. Mégis megőrződött mint lehetséges érettségi vizsgafeladat, ugyanis megítélői szerint szükséges, hogy a vizsga pedagógiai értékkel bíró tevékenységeket is tartalmazzon. Bizonyos tartalmaknak akkor is ott kell lenniük a vizsgatematikákban, ha azok a későbbi életpályán nem jelennek meg funkcionális ismeretként.

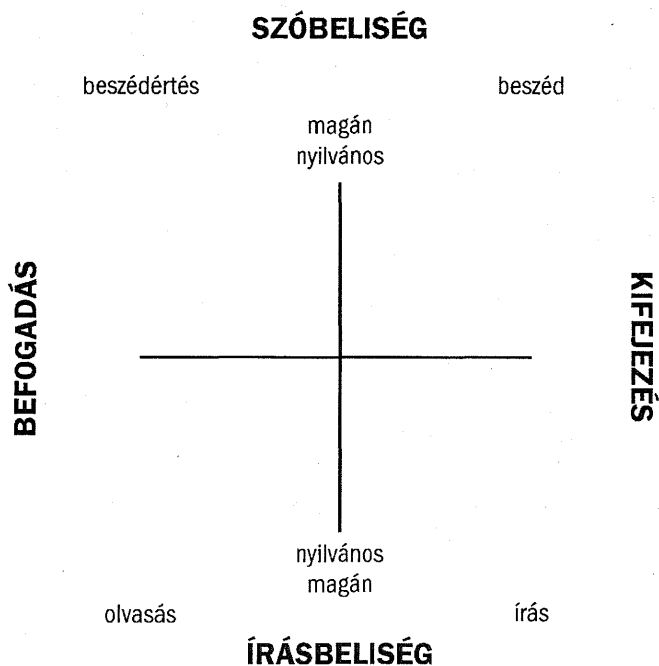
Anyanyelvünket a hétköznapi élet során a legkülönfélébb műfajokban és meglehetősen sokféle szituációban használjuk. Bár ezek száma rendkívül nagy, egy viszonylag egyszerű, ám áttekinthető tipológia segítségével eligazodhatunk e kommunikációs formák erdejében.

A kutatás számára kidolgozott modell szerint a nyelvhasználat három jellemző szerint elemezhető, vagyis a kommunikációs szituációk egy többdimenziós társas-társadalmi térben helyezhetőek el. A nyelvi érintkezést megkülönböztetjük aszerint, hogy

szóbeli vagy írásbeli formában történik-e. A másik dimenzió abból a szempontból választja szét az egyes helyzeteket, hogy egy tartalom kifejezéséről vagy befogadásáról van-e szó. E két változó segítségével végül négy területet különböztethetünk meg, nevezetesen: szóbeli befogadás (*beszéderítés*), szóbeli kifejezés (*beszéd*), írásbeli befogadás (*olvasás*) és írásbeli kifejezés (*írás*). Tovább finomíthatjuk a felsorolt típusokat, ha azt is megvizsgáljuk, hogy milyen környezetben, milyen szinten zajlik a kommunikáció. Az említett modell ennek alapvetően két változatát különbözteti meg, mégpedig a *magán* (privát) és az *állampolgári* (civil) szférát (lásd az 1. ábrát).

1. ÁBRA

A nyelvhasználat területei és tevékenységei

A kommunikációs környezet elemzésének segítségével eljutunk a szövegelemzések kedvelt kategóriáihoz, a „magánbeszéd” és a „közbeszéd” fogalmihoz. A most ismertett szempontok segítségével olyan háromdimenziós modellhez jutunk, amely alkalmas a kommunikáció terének illusztrálására. A nyelvi érintkezés jellegzetességei képet adnak az adott kultúra sajátosságairól, az írásbeliség és a szóbeliség aránya következtetni enged – többek között – a társas-társadalmi kapcsolatok jellegére, a személyközi kapcsolatok fontosságára, a megbízhatóknak tekintett információforrások látens kritériumaira. Ha elfogadjuk, hogy a modern világ kultúráját fejlett írásbeliség jellemzi, akkor az írásbeliség gyakorlása, egyes műfajainak ismerete és megítélése ada- taiból következtethetünk az írásbeliség társas-társadalmi állapotára. A vizsgálatban

tehát a beszédértés, a beszéd, az olvasás és az írás társadalmi és privát műfajaira, alkalmaira kérdeztünk, vizsgálva a nyelvhasználati tevékenységek gyakoriságát, ismeretét és fontosságát. A nyelvi szocializáció során kialakult nyelvhasználati normaképzetek szempontjából fontosnak tartottuk azt is, hogy milyen képességeket társítanak a megkérdezettek az egyes érintkezési formákhoz. Az érettségizettek tudásának összevetéséről, ill. a szerintük legitim, elfogadott és kívánatos tudás szerkezetéről pedig egy strukturált tudáselem-listáról elmondott véleményük alapján kaptunk képet.

E nyelvi érvényességvizsgálatnak nevezett kutatás nyelvhasználat formáinak és műfajainak használatát és jelentőségét kutató vizsgálat kettős céllal történt: a jelenlegi képzési programok és az eredmények összehasonlítása alapján következtetések megfogalmazása arról a „képzési törésvonalnak” is nevezhető jelenségről, amikor a képzésben részesülők és a társadalmi szükségletek, igények és a nyelvhasználattal kapcsolatos értéktudat között nagy különbség van. Másrészt fontosnak tartott tudáselemek, műfajok és képességek mérvadó tényeket szolgáltatnak a jövőben kialakítandó vizsgakövetelményekhez, ill. a vizsgafeladatokhoz (lásd a 2. ábrát)

2. ÁBRA

Kompetencia-térkép

Jól megy, ismert, tudott, és egyben fontos	Jól megy, ismert, tudott, de nem fontos
Nem megy, kevésbé ismert és tudott, de fontos	Nem megy, kevésbé ismert és tudott, nem is fontos

Az érvényességvizsgálat Hollandiában

Az anyanyelvi érvényességvizsgálatra Kees De Glopper és Erik Van Schooten irányításával 1990-ben került sor.² Ez a modellje a magyarországi érvényességvizsgálatnak is. A holland vizsgálatot az ottani Közoktatási Minisztérium felkérésére végezték el. Az idő tájt a (holland) minisztérium a két leginkább elméleti irányultságú középfokú iskola (HAVO, VWO) anyanyelvi és irodalmi vizsgáinak reformjával próbálkozott. Az említett vizsgálat fő kérdése a következő volt:

Mifajta tudásra és nyelvi készségekre van szükségük a érettségizetteknek a középiskolai tanulmányok befejeztével, ha:

² Kees de Glopper & Erik van Schooten: De inhoud van de examnes. Nederlands voor HAVO en VWO. Taal. Stichting Centrum voor Onderwijsonderzoek van de Universiteit van Amsterdam. 1990.

- a) továbbtanulnak
- b) belépnek a munka világába
- c) az állampolgári létben kívánnak részt venni?

Korábbi idegen nyelvi ill. anyanyelvi kutatások tapasztalatai alapján megkülönböztettük a (nyelvi) „szükséglet” két aspektusát: a) a nyelvhasználatot; b) az abban tapasztalható hiányt.

A nyelvre vonatkozó ismeretekről és a nyelvi készségekről akkor mondhatjuk, hogy „szükségletet” elégítenek ki, amikor aktuálisan nyelvi használatba vesszük őket. De „szükségletéről” beszélünk akkor is, amikor fontosak lennének, de hiányoznak, nem állnak rendelkezésünkre.

E vizsgálatban a nyelvhasználatot ill. hiányt közvetve próbáltuk mérni: *a beszédértés, beszéd, olvasás, írás gyakoriságára, kompetenciájára (tudására, uralására) és fontosságára* vonatkozó kérdésekkel.

Kérdéseink a következők voltak:

Milyen gyakran él a következő nyelvi tevékenységekkel tanulmányaiiban/munkavégzése során/állampolgári létében?

Mennyire jól teljesíti e nyelvi tevékenységeket tekintettel azokra az igényekre, amelyek tanulmányai/munkavégzése/állampolgári létének gyakorlása során felmerülnek?

Mennyire fontos e nyelvi tevékenységek birtoklása tekintettel azokra az igényekre, amelyek tanulmányai/munkavégzése/állampolgári létének gyakorlása során felmerülnek?

A kérdőíveket különböző csoportok töltötték ki. Az említett középfokú iskolákban (HAVO, VWO) érettségizettek postai kérdőíven válaszoltak. Kérdőbiztosok dolgoztak a holland nyelv középiskolai tanárai (munka/tanulmányok/állampolgári lét), felsőoktatásban dolgozó tanárok (tanulmányok), munkaadók (munkavégzés) továbbá egy iskolázott felnőttekből álló panel (állampolgári lét) körében.

A kérdőívek szerkezetében 35 kérdés az írásbeliségre, 24 az olvasásra, szövegértésre, 27 a beszédre, 19 kérdés a beszédértésre vonatkozott. A nyelvhasználati tevékenységekre vonatkozó kérdések egyebek között az alábbi dimenziók szerint variálódtak: *nyelvi funkció, műfaj, közönség, szöveg hosszúság*. Nyelvi funkciók: kifejező (expressive), tájékoztató (informative), elemző-értelmező (reflective), utasító (directive), érvelő (argumentative) és poétikai. A szöveg műfaja szerinti kategóriák például (írásbeli tevékenység esetében): formanyomtatvány, feljegyzés, levél valamint esszé, összefoglaló, jelentés. További felosztási szempont volt, hogy ismert/ismeretlen vagy távol lévő közönséghez szól-e az adott nyelvhasználati műfaj. A kérdőívek különállóak voltak aszerint, hogy a tanulmányokra/munkavégzésre/állampolgári létre irányultak. A válaszolók valamennyien csak egyfajta kérdőívet töltöttek ki.

A CITO-ÉK együttműködésben a felek a korábban hivatkozott holland érvényességvizsgálat tervezetéből és eszközeiből indultak ki. Az együttműködés az alábbi célokra terjedt ki:

- egyetértés kimunkálása a tanügyi változás eszközeinek tekintett társadalmi érvényességvizsgálat elvi alapjairól és funkcióiról;
- a holland érvényességvizsgálat eszközeinek és tervének megvitatása;

- a holland eszköztár adaptálása a magyarországi felhasználás céljára;
- a magyar adatfelvétel elemzési terveinek megvitatása;
- a magyar adatfelvétel eredményei értelmezésének megvitatása;
- a magyar és holland eredmények összehasonlító elemzése.

(A fenti célok maradéktalanul teljesültek. Megjegyezzük, hogy folyamatban van az eredmények összehasonlító elemzésének közzététele egy nemzetközi kutatások eredményeit közlő folyóiratban, valamint az *ÉK Mérés, értékelés, vizsga* című könyvsoroztatában.)

Az érvényességvizsgálat Magyarországon

Az érvényességvizsgálatra 1994-ben került sor (N=472). Célja a magyar anyanyelvi tananyagok, ill. érettségi vizsgakövetelmények súlypontjainak feltárása volt. A vizsgálat eszközeként a holland kérdőív adaptált változata szolgált.

A magyar kérdőív az anyanyelvi ismeretek és készségek széles körét fogta át. A kérdőív részei:

- a) funkcionális nyelvi tevékenységek (beszédértés, beszéd, olvasás, írás),
- b) nyelvhasználati képességek (beszédértés, beszéd, olvasás, írás alapvető készségei és képességbeli összetevői),
- c) ismeretek a nyelvről (nyelvtan, nyelvészet, retorika),
- d) ismeretek az irodalomról (korszakok, szerzők, művek ismerete és stílusismeret), ill. irodalomolvasási igények, attitűdök.

E nyelvhasználati területeken a kérdezettek a különböző élethelyzetekben megnyilvánuló nyelvhasználat gyakoriságára, kompetenciájára, (birtoklására, uralására) és fontosságára vonatkozó kérdéseket egyaránt megválaszoltak.

A minta: 287 gimnáziumban érettségizett fiatal (felnőtt), 101 gimnáziumi magyartanár ill. felsőoktatásban dolgozó oktató, valamint 84 munkaadó. Az adatfelvételt tapasztalt kérdezőbiztosok bevonásával, *face-to-face helyzetben* folyt. A minta olyan társadalmi csoportokat képviselt, amelyek véleménye és tapasztalatai relevánsak az anyanyelvi képzés tematikájára és az érettségi vizsga tartalmaira nézve.

Az adatfelvételt, adatbevitelt és -tisztítást egy független, a szociológiai felvételen jártas cég, a Szocio-Reflex végezte. Az adatok elemzésére a holland vizsgálatban alkalmazott eljárások szerint került sor.

A magyar adatok jelzik, hogy a kérdezett minta (érettségizett fiatalok, magyartanárok és munkaadók) nyelvhasználattal kapcsolatos tapasztalatai, véleménye átlagosan nagy hasonlóságot mutatnak. Példa: a mintában részt vevők mindhárom csoportja ugyanazokat a nyelvi/nyelvhasználati tevékenységeket ítélte gyakorinak, nehezen elsajátíthatónak vagy fontosnak.

Ebből következően az összesített átlagpontok alapján könnyű rangsorba rendezni a nyelvhasználati tevékenységeket a *gyakoriság, kompetencia illetve fontosság dimenziókban*. Ennek az elemzésnek az eredményei a képzés témaköreinek és súlypontjainak megfelelően elrendezett prioritás-listákat alkotnak. E listák lehetnek a kiindulópontjai a tantervre illetve vizsgatartalmakra vonatkozó szakmai eszmecsereknak.

Néhány eredmény összehasonlító elemzése

Országon belüli egyezés érettségizettek, tanárok és munkaadók között

A holland vizsgálatban az elemzés első lépése annak feltárására irányult, milyen mértékben konvergál a minta alcsoportjainak (érettségizettek, tanárok, munkaadók) véleménye. A vélemények összetartásának (convergence) jelenségét igen fontosnak éreztük: lévén, hogy a vélemények ill. érdekek ütközését nem lehetett kizárni, hiszen a vizsgálat mintáját különböző társadalmi alcsoportok alkották. Abban a feltételezett helyzetben, amikor a érettségizettek/tanárok/munkaadók véleményei nagyon eltérőek a nyelvhasználattal kapcsolatos prioritásokat illetően, a felvétel eredményeire alapozott döntés felettébb nehéz lenne. (A holland mintában azonban nem ez a helyzet, lévén nagyfokú homogenitás a minta különböző csoportjainak véleménye között).

A már többször hivatkozott holland felmérésből tudjuk, hogy a válaszolók különböző csoportjainak átlagpontszámai erősen konvergálnak. Ily módon korántsem kivétel, hogy a három alcsoport átlagpontszámainak korrelációja 90% fölött van. A magyar felvétel adatait hasonló módon elemeztük. Az alábbi (I., II. és III.) táblázatok mutatják az írásra, olvasásra, beszédre és beszédértésre vonatkozóan a vélemények konvergenciáját.

I. TÁBLA

Írás, olvasás, beszéd és beszédértés: korreláció az érettségizettek, tanárok, munkaadók átlagpontszámai között a gyakoriság-dimenzióban (kérdések száma=93)

	Érettségizettek	Tanárok	Munkaadók
Érettségizettek	1,0000	,9722	,8344
Tanárok	,9722	1,0000	,8520
Munkaadók	,8344	,8520	1,0000

II. TÁBLA

Írás, olvasás, beszéd, beszédértés: korreláció az érettségizettek, tanárok, munkaadók átlagpontszámai között a kompetencia-dimenzióban (kérdések száma=93)

	Érettségizettek	Tanárok	Munkaadók
Érettségizettek	1,0000	,8710	,8376
Tanárok	,8710	1,0000	,8153
Munkaadók	,8376	,8153	1,000

III. TÁBLA

Írás, olvasás, beszéd, beszédértés: korreláció a érettségizettek, tanárok, munkaadók átlagpontszámai között a fontosság-dimenzióban. (kérdések száma=93)

	Érettségizettek	Tanárok	Munkaadók
Érettségizettek	1,0000	,9210	,8989
Tanárok	,9210	1,0000	,7836
Munkaadók	,8989	,7836	1,0000

Látható, hogy a vélemények összetartása az érettségizettek és tanárok között a legerősebb, a leggyengébb viszont a tanárok és munkaadók között. E konvergenciaszint némileg elmarad a holland felvételben tapasztalttól, ám arra bőségesen elégséges, hogy általános következtetések levonását megalapozza.

Országok közötti egyezés

Az alábbiakban a holland és magyar adatok közötti egyezést elemezzük. Ezúttal csupán a négy nyelvhasználati területen a érettségizettektől nyert adatokat hasonlítjuk össze. A (IV–VII.) táblázatok illusztrálják, milyen mértékben konvergálnak a kérdőív közel azonos kérdéseire adott válaszok.

Az írásbeli nyelvhasználatra vonatkozó kérdésekben mind a *gyakoriság*, mind a *kompetencia* értékei szorosan korrelálnak, ezzel szemben a *fontosság* dimenzióban meglehetősen alacsony a korrelációs együttható. Az *olvasási* tevékenységekre vonatkozó kérdések esetében a *gyakoriság* és a *kompetencia* értékei között alacsony a korrelációs együttható, a *fontosság* dimenzióban pedig gyakorlatilag hiányzik az együtt járás a pontértékek között. A *beszédtevékenységeket* tagláló kérdésekben magas a korrelációs együttható a *gyakoriság* dimenzióban, a *fontosság* dimenzióban mérsékelt, a *kompetencia* dimenzióban pedig enyhén negatív az együttható. A *beszédértésben* mérsékelt a korreláció a *gyakoriság* és a *kompetencia* dimenzió között, a *fontosság* dimenzióban pedig gyenge.

Ezek az adatok azt jelzik, mennyire eltérően észlelik (holland magyar viszonylatban) a érettségizettek a különböző nyelvhasználati tevékenységeket mint szükségletet. Ez komoly figyelmeztetés arra nézve, milyen óvatossággal kell eljárni, amikor tantervek és vizsgaanyagok nemzetközi cseréjéről gondolkozunk. Az eltérések továbbá arra engednek következtetni, hogy a nyelvi kompetencia tanulásának iskolán belüli és iskolán kívüli feltételei, valamint a funkcionális nyelvhasználat társas-társadalmi alkalmi országokként eltérőek lehetnek.³

IV. TÁBLA

Írásos tevékenységek: a magyar és holland érettségizettek átlagpontjainak korrelációja a gyakoriság-(F), kompetencia-(C) és fontosság-(I) dimenzióban (kérdések száma=27)

	magyar			holland		
	(F)	(C)	(I)	(F)	(C)	(I)
magyar (F)	1,0000	,9500	,8802	,7968	,8487	,3565
magyar (C)	,9500	1,0000	,9469	,7020	,8197	,4360
magyar (I)	,8802	,9469	1,0000	,6270	,7643	,5378
holland (F)	,7968	,7020	,6270	1,0000	,7697	,5670
holland (C)	,8487	,8197	,7643	,7697	1,0000	,3314
holland (I)	,3565	,4360	,5378	,5670	,3314	1,0000

³ Kees de Glopper & Horváth Zsuzsanna: Anyanyelvi érvényességvizsgálat. In: *Tantárgyi feladatbankok-standard vizsgáztatás. (Egy holland magyar együttműködés tapasztalatai)*. Konferenciaanyag. Országos Köznevelési Intézet Értékelési Központ. Budapest 1996.

V. TÁBLA

Olvasás: a magyar és holland átlagpontjainak korrelációja a gyakoriság-, kompetencia- és fontosság-dimenzióban (kérdések száma=22)

	magyar			holland		
	(F)	(C)	(I)	(F)	(C)	(I)
magyar (F)	1,0000	,8225	,5487	,4229	,3600	-,0233
magyar (C)	,8225	1,0000	,7464	,2408	,5450	-,2006
magyar (I)	,5487	,7464	1,0000	,1943	,3753	,0623
holland (F)	,4229	,2408	,1943	1,0000	,6844	,6611
holland (C)	,3600	,5450	,3753	,6844	1,0000	,3314
holland (I)	-,0233	-,2006	,0623	,6611	,3314	1,0000

VI. TÁBLA

Beszéd: a magyar és holland érettségizettek átlagpontjainak korrelációja a gyakoriság-, kompetencia- és fontosság-dimenzióban (kérdések száma=27)

	magyar			holland		
	(F)	(C)	(I)	(F)	(C)	(I)
magyar (F)	1,0000	-,2659	,9151	,8635	,8181	,5795
magyar (C)	-,2659	1,0000	-,0618	-,3108	-,2418	-,3185
magyar (I)	,9151	-,0618	1,0000	,7148	,7524	,4597
holland (F)	,8635	-,3108	,7148	1,0000	,9420	,7923
holland (C)	,8181	-,2418	,7524	,9420	1,0000	,6871
holland (I)	,5795	-,3185	,4597	,7923	,6871	1,0000

VII. TÁBLA

Beszéddértés: a magyar és holland érettségizettek átlagpontjainak korrelációja a gyakoriság-, kompetencia- és fontosság-dimenzióban (kérdések száma=17)

	magyar			holland		
	(F)	(C)	(I)	(F)	(C)	(I)
magyar (F)	1,0000	,3152	,3528	,6222	,4328	,5323
magyar (C)	,3152	1,0000	,2322	,1161	,4378	,0290
magyar (I)	,3580	,2322	1,0000	,4029	,7954	,2374
holland (F)	,6222	,1161	,4029	1,0000	,6301	,9500
holland (C)	,4328	,4378	,7954	,6301	1,0000	,4652
holland (I)	,5323	,0290	,2374	,9500	,4652	1,0000

A nyelvhasználati tevékenységek prioritás-listája

Az adatfelvétel eredményei alapján szempontokat állíthatunk össze a tanított, képzési anyagok elemzésére, másrészt gondos mérlegeléssel prioritások határozhatók meg a tantervi tartalmakra és a vizsgatartalmakra nézve. E megállapítást mind a már többször hivatkozott holland felmérés, mind pedig – magyar vonatkozásban – az aktuálisan elvégzett anyanyelvi érvényességvizsgálat alátámasztja. Az alábbiakban az írásbeliség műfajainak eredményei alapján közlünk – illusztráció céljából – rangsoradatokat.

Az öt leggyakoribb írástevékenység

Magyarország	Hollandia
Utasítások távirati stílusban	Emlékeztető jegyzetek (pl. beszélgetésről)
Ismerősnek személyes levél (pl. köszönetmondás, gratuláció, részvét)	Utasítások távirati stílusban
Formanyomtatványok	Emlékeztető jegyzetek olvasmányokról
Emlékeztető jegyzetek olvasmányokról	Formanyomtatványok
Emlékeztető jegyzetek (pl. beszélgetésről)	Érveléshez készített jegyzetek, feljegyzések

Az öt legnehezebb írásfeladat

Magyarország	Hollandia
Költői szöveg írása	Hosszú érvelő szöveg
Hosszú érvelő szöveg	Hosszú reflektív szöveg
Rövid reflektív szöveg	Költői szöveg írása
Kifejező szöveg	Rövid reflektív szöveg
Rövid tájékoztató szöveg	Hosszú útmutató szöveg

Az öt legfontosabb írásfeladat

Magyarország	Hollandia
Formanyomtatványok	Pályázat, kérvény
Ismerősnek személyes levél	Jegyzetek beszélgetésről
Pályázat, kérvény	Jegyzetek olvasmányról
Utasítások távirati stílusban	Érveléshez készített jegyzetek, feljegyzések
Emlékeztető jegyzetek olvasmányról	Formanyomtatványok

A leggyakoribb írásbeli műfajok nagyon hasonlóak: feljegyzések készítése és formanyomtatványok kitöltése. A legnehezebbnek ítélt feladatok is hasonlóak: ezek a különböző típusú „független” szövegek (esszé, jelentés). A legfontosabb írásfeladatok között viszont a feljegyzést és a pályázatot, kérvényt találjuk. Az egyetlen szembeötlő különbséget a magyar prioritási listákban az expresszív szövegek jelentik. Ez a tény összefüggésbe hozható azzal, hogy a magyarországi érettségizettek magas értéket tulajdonítanak az irodalmi tudásnak, s jelentős önépítő és világismereti forrásként kezelik az irodalmi szövegek nyelvi minőségét és gondolati hitelességét.

Következtetések

Az érvényességvizsgálatnak kettős hozama van. Először is a magyar kutatási jelentésnek hasonló lehet a szerepe, mint a többször hivatkozott holland jelentésnek. A holland kutatási jelentés fontos szerepet játszott az anyanyelvi vizsgatartalmak újrafogalmazásában.⁴ Magyarországon a felvétel eredményei hozzájárulhatnak ahhoz, hogy megerősítsék az anyanyelvi képzés és az érettségi vizsga nyelvi tartalmainak funkcionális és a nyilvánosság nyelvhasználati színterére is összpontosító pragmatikus írá-

⁴ Az új vizsgakövetelmények 1996 őszétől érvényesek. (A szerző megjegyzése.)

nyultságát. E vonatkozásukban az érvényességvizsgálat eredményei oktatáspolitikai relevanciájúak. Az adatfelvétel másik fontos hozama a tapasztalatok, ismeretek és nézőpontok kölcsönös cseréje. Hosszasan megvitattuk az ilyen típusú kutatások elvi alapjainak problémakörét továbbá az adatfelvétel technikai lebonyolításának/elrendezésének és eszközrendszerének kérdéskörét is.

Az érvényességvizsgálat legfontosabb eredményei Magyarországon

Általános érvényű tapasztalat, hogy a 90-es évek Magyarországon a magánéletben lezajló beszédhelyzetek elválnak a közéleti, nyilvános beszédhelyzetektől. Míg az előbbiben a legtöbben otthonosan mozognak, addig a nyilvánosság (hivatali szféra, közélet) színterein kínzó hiányokról számolnak be a megkérdezettek. Számos frusztráció forrása a saját álláspont képviselése ismeretlen közönség előtt, a megfelelőnek vélt hangnem, a kifejezések és szófordulatok megtalálása. Az élő elbeszélés, pl. történetmondás családi körben, baráti társaságban gyakoribb és ismerősebb helyzet, mint a nyilvános megszólalás bármely módja. A szóbeli kifejezésformákat a privát körben elhangzó argumentáció és a „magánepika” uralja. Az érettségizettek körében általában is gyakoribb a szóbeliség, mint az írásbeli formák használata. Az érettségizettek általában ritkábban vesznek részt a civil szféra helyzeteiben, ismeretlenek figyelmének kitéve. A versenyhelyzet, pl. egy állás elnyerése érdekében megírandó pályázat vagy egy, a jogait érvényesíteni hivatott kérvény megírása nagyfokú frusztráció forrása. Az írásbeliség használatát a rövid formák (feljegyzések, űrlapok kitöltése) jellemzi.

3. ÁBRA

Hiány-térkép, Magyarország

<p style="text-align: center;">Beszédértés</p> <ul style="list-style-type: none"> • ismeretterjesztés, tudomány <ul style="list-style-type: none"> • eligazítás telefonon • vita követése 	<p style="text-align: center;">Beszéd</p> <ul style="list-style-type: none"> • beszéd elmondása • érvelés privát közegben <ul style="list-style-type: none"> • hozzászólás • köszönetmondás • beszélgetés más nézőpontú partnerrel <ul style="list-style-type: none"> • hosszabb hozzászólás • érvelés nyilvános fórumon <ul style="list-style-type: none"> • szerep eljátszása
<p style="text-align: center;">Olvasás</p> <ul style="list-style-type: none"> • űrlap • kitöltési/kezelési útmutató <ul style="list-style-type: none"> • érvelő irat/levél • saját feljegyzés álláspontról 	<p style="text-align: center;">Írás</p> <ul style="list-style-type: none"> • pályázati levél/kérvény <ul style="list-style-type: none"> • űrlap • levélírás ismeretlennek • felhívás többek nevében <ul style="list-style-type: none"> • versírás • jegyzetek állásfoglaláshoz <ul style="list-style-type: none"> • elbeszélés, mese írása • hosszabb érvelő írás, cikk

Valamennyi kommunikációs tevékenység *legjelentősebb „problématere” a nyilvánosság*: a hiánytérképet mindhárom társadalmi csoport válaszaiban a nyilvános fellépésekkel kapcsolatos ismeret- és képességbeli hiányok uralják. Mind az érettségizett fiatal felnőttek, mind a tanárok, mind a munkaadók elégedetlenek önmaguk nyelvi képviselésével, azaz érdekeik érvényesítésével, álláspontjuk, véleményük meggyőző kifejtésének eredményességével. Különösen a nyilvános megszólaláshoz, a meggyőző szövegalkotáshoz szükséges képességeiket látják önkritikusan, s ez egyfajta nyelvi önbizalomhiányként sajátosan párosul a teoretikus ismeretek (pl. nyelvtudomány, stilisztika) iránti igényvel. A képességek birtoklása és fontossága között azokban a beszéd- és íráshelyzetekben van a legnagyobb különbség, ahol hatásos érvelés, szereplés idegen közegben, a magyarázat vagy az érvelés összegzése szükségeltetik. Általában is kiemelkedő az okfejtéssel, az argumentálással összefüggésben megélt ismerethiány. Az állampolgári szerephez tartozó kommunikációs helyzetekben való megnyilvánulások értékelése arra enged következtetni, hogy e téren – még saját anyanyelvi közegükben is – mindhárom társadalmi csoport több negatív, mint pozitív tapasztalattal rendelkezik. Ugyanakkor fontosnak és szükségesnek tartják a válaszadók a civil szerepekben megnyilvánuló nyelvi biztonságot, a jó fellépést, a helyzetnek megfelelően jól megformált szóbeli és írásbeli közlést. A nyilvános beszédhelyzetekben, írásbeli szituációkban való megnyilvánulás gyakorisága és a helyzetet uraló nyelvi kompetencia közötti alacsony korreláció azt jelzi, hogy a nyilvános érintkezési formák gyakorisága nem határozza meg a közszereplésnek tulajdonított magas értéket.

Nehéz megértési szituációnak bizonyulnak mind a magánéletben, mind a közélet színterein azok a viták, amelyekben több, esetenként igen eltérő nézőpont érvényesül. Az érettségizettek számára az ilyen vitákban az eltérő álláspontot képviselők azonosítása s a vita értő követése annak ellenére nehéznek tűnik, hogy viszonylag gyakran élük át hallgatóként és aktív résztvevőként egyaránt. Ebből következik, hogy egy más nézőpontú beszédpartner vagy olvasó meggyőzése még nehezebb feladatnak tekinthető. Ugyanakkor az irodalomban megjelent (esetleg hasonló) élethelyzetek vonzó mintákat jelenthetnek, hiszen az *irodalomolvasás* legfontosabb motivációja a világról való ismeretek gyarapítása. További meghatározóan fontos irodalomolvasási cél a nyelvi minták és formák követése. A holland együttműködő feleket meglepő eredmény az, hogy a magyar válaszadók milyen fontosnak tartják az irodalmat: a pragmatikus kommunikációs tevékenységekben átélt hiányaiknál nagyobb mértékben fájlatják irodalmi műveltségük hiányosságait.

HORVÁTH ZSUZSANNA